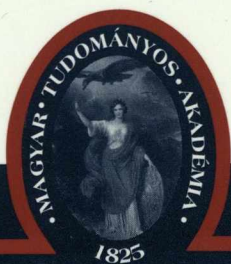

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KUTATÓINTÉZETEI

RÉGÉSZETI INTÉZET

MTA RÉGÉSZETI INTÉZET

Igazgató: Bálint Csanád
1014 Budapest Úri u. 49.
Telefon: 356-4567
Fax: 224-6719

Postai cím: 1250 Budapest Pf. 14
E-mail: balint@archeo.mta.hu
Honlap: <http://www.archeo.mta.hu>

Tudományos Tanács. Elnöke: Bálint Csanád

Kutatók száma: 21

a tudomány doktorainak és az MTA doktorainak száma: 3
a kandidátusok száma: 14

a PhD-fokozattal rendelkezők száma: 2

a 35 év alatti kutatók száma: 7

PERIODIKÁK:

*Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae
Scientarium Hungaricae
Varia Archaeologica Hugarica*

TUDOMÁNYOS RÉSZLEGEK:

Tudományos Osztály, Topográfiai és Adattári Osztály,
Tudományos Szolgáltató Osztály

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

Régészeti Intézet

Írta

Török László

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST • 2000

Szerkesztőbizottság

Beck Mihály, Bodnár György, Glatz Ferenc (elnök), Kónya Sándor (lektor),
Láng István, Pritz Pál, Szász Zoltán, Teplán István, Tolnai Márton,
Burucs Kornélia (titkár)

Szerkesztő

GLATZ FERENC

A szerkesztő munkatársa

Pritz Pál

Olvasószerkesztő

Póto János

ISBN 963 508 235 5 ö

ISBN 963 508 242 8

Kiadja

a Magyar Tudományos Akadémia

Felelős kiadó: Burucs Kornélia

Kiadói szerkesztő: Kovács Éva

Nyomdai munkálatok: Akaprint Nyomdaipari Kft.

Felelős vezető: Freier László

Készült 2,11 (A/5) ív terjedelemben, 1500 példányban

Az intézmény alapítása

A második világháború után a régészeti kutatás a korábbi intézményi keretek között, az egyetemi tanszékeken, a Magyar Nemzeti Múzeumban, valamint a megyei és városi múzeumokban indult újra. Az újjáépítés során szükségessé vált műemlék-helyreállítások addig nem ismert volumenű régészeti előkészítő munkát igényeltek. A régészetre háruló feladatok az 1950-es években a nagyipari beruházások, vízszabályozások, a megkezdődő nagyüzemi földművelés következtében tovább nőttek. A régészet kapacitását lekötötték a muzeológiai feladatok s a leletmentések, a kutatómunkát csaknem teljesen lehetetlenné téve. Mindinkább világossá vált, hogy a régészeti intézmények tevékenységét ily módon nem a belső szakmai feladatok határozzák meg, s napi tevékenységük és az országban folyó történettudományi kutatások között egyre növekvő szakadék nyílik. Ez a felismerés különösen aggasztónak tűnt a más szocialista országokban létrejött régészeti intézetek nagyszabású programjai (*tervátásai*) és technikai felszereltsége ismeretében.

Az 1950-es évek közepére megfogalmazódott a gyakorlat (a régészeti feltárások, az anyaggyűjtések) és az elmélet egységének igénye. Ennek az igénynek csak olyan intézmény felelhetett meg, ahol a munkatársak – megfelelő infrastruktúra segítségével – minden energiájukat a kutatásnak szentelhetik. Ezért 1955 januárjában az MTA II. Osztálya határozati tervezetet készített olyan akadémiai régészeti intézet felállításáról, melynek feladata: „1. Magyarország régészeti kutatómunkájának korszerű színvonalra emelése egy komplex összetételű régészeti [értsd: természettudományos] laboratórium segítségével; 2. a régészet legfontosabb kérdéseinek megoldásához szükséges ásatások végzése, azok feldolgozása és átfogó régészeti munkák elkészítése az intézetben dolgozó kutatókon kívül az ország valamennyi számba jöhető, megfelelő felkészültségű régész-kutatójának bevonásával; 3. az országban folyó ásatások és régészeti leletek nyilvántartása.” A tervezetet az egyetemeken és múzeumokban működő régész és történész szaktekintélyekkel véleményeztették. A véleményezők többsége egy a népművelési tárca által s a Magyar Nemzeti Múzeumon belül létrehozandó régészeti intézet mellett foglalt állást.

Néhányan azonban akadémiai intézet alapítását szorgalmazták. A II. Osztály tisztán kutatóintézeti profil mellett foglalt állást, s az MTA Régészeti Bizottsága is ezt a tervet fogadta el.

A következő három év folyamán azonban az MTA nem tudta előteremteni a szükséges anyagi fedezetet. Ennek következtében az 1958. július 1-jén kelt 13/1958. MTA (*Akadémiai Közlöny*, 15–16.) sz. elnöki utasítás csak egy Régészeti Kutatócsoport létesítését rendelhette el, melynek igazgatója és 9 munkatársa közül többen még évekig félállásban kapcsolódtak a csoporthoz. Az utasítás a Kutatócsoport feladataként a következőket jelölte meg: „a) módszertanilag példamutató kutatások végzése a modern technikai eljárások fokozatos bevezetése útján és a feltárt leleteknek a történelmi materializmus módszerével való feldolgozása; b) a magyar régészeti kutatás országos méretekben való koordinálásának és irányításának fokozatos megszervezése; c) a Régészeti Intézet létesítésének előkészítése.”

A kutatócsoport

Az alapítók a kor legjelentősebb hazai régészei közé tartoztak. A középkorral foglalkozó Gerevich László, az első igazgató (1958–81), Barkóczi László (kutatási területe: római kor), B. Kutzián Ida (rézkor), Patek Erzsébet (bronzkor és vaskor) és Párducz Mihály (vaskor, szkiták, hunkor) személye, műveltsége és szakmai felfogása a háború előtti magyarországi régészet legjobb hagyományait képviselték, melyeket Tompa Ferenc, Banner János ősrégészeti, Alföldi András ókortudományi és Gerevich Tibor középkori műtörténeti iskolái alakítottak ki. Gerevich László, nagybátyja művészettörténeti iskolájából kikerülve, már pályája kezdetén felismerte, hogy a Trianon utáni Magyarországon e szakmát csak az országos kulturális központok régen föld alá került maradványainak régészeti feltárásával és az építészettörténet iránt újszerűen nyitott művészettörténeti módszer birtokában lehet művelni. A háborúban súlyosan megsérült budai királyi palota alatti középkori Vár feltárásával, majd dömösi és pilisszentkereszti ásatásaival a középkori politikai-kulturális központok kutatásának monumentális programját teremtette meg. Feldolgozásait szélesebb magyarországi és európai településtörténeti és művészettörténeti keretekbe helyezte, nem utolsósorban azokra a kutatásokra támaszkodva, melyeket egykori tanítványai végeztek el. Itt említendő Holl Imre tevékenysége, aki Gerevich munkatársa volt a budai Várban s aki a kutatócsoport megalakulásától kezdve város- és falukutató ásatásokat folytatott.¹

¹ A háború előtti első hazai faluásatások egyike – Nyéken – is Gerevich László nevéhez fűződik: ez eredményezte pl. az első teljes középkori falualaprajzot Európában.

Tompa és Banner ősrégészeti iskolája a német tipológiai iskola folytatója volt, de erősen hatott rá a kultúratörténet szemlélete. Az őskori régészeti kultúrák leírására, származására, egymáshoz való viszonyára és időrendjére irányuló kultúratörténeti kutatások szemléletére, a kulturális változások népmozgásokkal és kulturális diffúzióval történő magyarázatára nagy hatással voltak Vere Gordon Childe művei és magyarországi látogatásai. A tipokronológiai módszerű és kultúratörténeti szemléletű kutatások jól folytathatóknak bizonyultak az 1950-es években, nemcsak azért, mert a hazai ősrégészet még messze volt (és van) a Kárpát-medencei őskori kultúrák részletes leírásától és szilárd időrendjének megalkotásától, hanem azért is, mert a tipokronológiai kutatások felmentést adtak minden közvetlen társadalomtörténeti állásfoglalás alól. Az Alföldi-iskolára – főleg a harmincas évek közepétől, csakúgy mint André Grabar és Ernst Kantorowicz egykorú és hasonlóan karizmatikus művészettörténeti-történeti iskoláira – a közelebbi kutatási témakör (Alföldi esetében a római kori Pannónia régészete és története) egyetemes keretekbe illesztésének követelménye és egy különösen hangsúlyos ideológia- és intézménytörténeti érdeklődés volt jellemző. Ez a törekvés kényszerű törést szenvedett a sztálinizmus-vulgármarxizmus idején, folytathatóknak és gyümölcsözőnek bizonyult azonban az Alföldi-tanítványok speciális iskolázottsága az anyagi kultúra és a régészeti tárgytipológia területén, s az a tárgyfeldolgozásokban is megkövetelt szempont, mely szerint Pannónia régészeti kutatása csak a Római Birodalom egészével való összefüggések adekvát ismeretében végezhető.

A Pannónia-kutatás egyetemes ókortörténeti keretben való művelésének igényét ideálisan támasztotta alá Castiglione László (1927–84) részvétele az intézeti koncepció kialakításában, majd a kutatócsoport és az intézet munkájában. Korábban a Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteményében működött Szilágyi János György munkatársaként, akinek – s rajta keresztül mesterének, Kerényi Károlynak – hatása felismerhető komplex megközelítésmódjában, a régészet, a művészettörténeti stíluskritika és a vallástörténet eredményeinek koordinált alkalmazásában. A fiatalabb alapítógenerációhoz tartozott még Mócsy András, aki azonban hamarosan az ELTE Régészeti Tanszékére távozott, hogy majd az 1970-es évektől mint a provinciális római régészet professzora a Régészeti Intézetbe kerülő tanítványai révén is hasson az intézet programjára a régészeti terepmunka, a provinciális római anyagi kultúra mellett az epigráfiai és névtörténeti (azaz társadalomtörténeti) kutatásokat központba állító felfogásával. Az ugyancsak római koros Fülep Ferenc (aki főállásban a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója volt) működése a kutatócsoportban mintegy nyitánya volt a késő római kori Pannónia intézeti kutatásának, s ugyanakkor szoros kapcsolatot teremtett az intézet és a múzeum között.

A népvándorlás kor és a magyar honfoglalás kor kutatását a kutatócsoportban Erdélyi István indította meg, aki moszkvai aspiránsként megismerhette a magyar őstörténetre vonatkozó, a Szovjetunió területén lévő lelőhelyeket, illetve ottani múzeumokban őrzött leleteket. A hazai népvándorlás kori és honfoglalás kori régészet nagy alakja, Fettich Nándor (1900–71) 1958 és 1965 között szintén a kutatócsoport (külső) munkatársa volt, kutatásait azonban nagymértékben alá kellett rendelnie az alább ismertetendő dunakanyari leletmentő ásatások kívánalmainak.

Kezdettől a vezetés célja újabb kutatók alkalmazása volt, hogy az intézmény tevékenysége kiterjedhessen a magyarországi régészet valamennyi fő korszakára, valamint a megfelelő technikai felszereltség és infrastruktúra megteremtése. Az 1960-as évek elejére így lett munkatárs Kalicz Nándor (őskor), Salamon Ágnes (római kor–korai népvándorlás kor), Bakay Kornél (honfoglalás kor–korai Árpád-kor), Nagy László (őskor), Papp László (középkor), majd Torma István (őskor, régészeti topográfia) és Török László (ez időben középkori építészettörténet). A kutatók specializálódásuknak megfelelően őskori, klasszikus ókori, római kori, népvándorlás kori, középkori és topográfiai részlegekbe szerveződtek, tervmunkáikat az igazgató, az igazgatóhelyettes (Castiglione László) és a részlegvezetők ellenőrizték és koordinálták. A tudományos munkatársak nagyobb része felelős volt valamely nem tudományos részleg vagy műhely irányításáért is.

A kutatócsoport megalakításakor alapfeladatként megjelölt „modern technikai eljárások” alkalmazása érdekében tett első lépés egy korszerű régészeti grafikai dokumentációs részleg (Műszaki Részleg) létrehozása és Duma György archeokémikus meghívása volt. Seitl Kornél (1910–67) irányította a Műszaki Részleget, Duma pedig a kezdetben kerámiák vizsgálatával foglalkozó Természettudományi Részleg első munkatársa lett. Az 1960-as évek közepétől fizikai és kémiai embertani kutatások is folytak. A fizikai antropológus Kiszely István mellett bekapcsolódott a részleg munkájába Lengyel Imre orvosbiológus, aki a csontvázas és hamvasztásos sírok leletein dolgozta ki paleoszerológiai és szerogenetikai vizsgálati módszereit, melyek segítségével nemcsak az egyének kora, neme, vércsoportja, betegségei, hanem a közösségek leszármazási és rokonsági viszonyai is meghatározhatóvá váltak. A terepmunkát és a tudományos feldolgozást a fotóműhely, restaurátorműhely, leletraktár, könyvtár, anyagraktár, asztalosműhely, valamint gazdasági hivatal segítette az Úri utca 49. alatt, ahová 1960-ban költözött be a kutatócsoport.

A kezdeti szerény anyagi lehetőségek mellett csak néhány ásatás indulhatott az első években, ezek helyszínének kiválasztása azonban tudatosan illeszkedett egy-egy régészeti korszak kronológiai, tipológiai, történeti kérdéseinek vizsgálá-

tába.² E munkák első eredményeinek összegzése előtt a tervezett dunai vízi erőmű építésével kapcsolatos leletmentéssel,³ majd a topográfiai programmal vívta ki az új intézmény a szakmán belüli helyét.

A *Magyarország Régészeti Topográfiája (MRT)* című program célkitűzése az őskőkortól a török kor végéig terjedő időszakból származó magyar régészeti leletanyag egységes rendszerben történő feldolgozása közigazgatási egységenként, megyék és járások szerint, irodalmi és tárgyi anyaggyűjtés és terepbejárások alapján, az azonosított jelenségek (települések, településrészletek, településnyomok, utak, temetők és temetkezések) fizikai környezetének leírásával.⁴ A terepbejárások célja az irodalomban és múzeumi leltárkönyvekben már szereplő lelőhelyek terepen való azonosítása s nagy méretarányú térképen egységes jelkulcs szerint való rögzítése, valamint új lelőhelyek felkutatása. A tárgyi és irodalmi adatgyűjtés a kutatócsoportban létrehozott Adattár feladata lett, mely az intézette alakulás előtt (1965-ben) már 64 ezer fényképes tárgykartont és 124 ezer irodalmi kartont őrzött. Az intézette alakulás (1966) előtt Veszprém megye adatanyagának feldolgozása és terepbejárása történt meg. 1966-ban megjelent a keszthelyi és tapolcai járások topográfiája, melyet 1967 elején országos régészplénum vitatott meg.⁵

2 Mezőcsát-Höröcsögös Kr. e. 8. sz. 2. felére keltezett preszkíta temetője, késő bronzkori-kora vaskori, ill. kora vaskori telepek Bükkzentlászló-Nagysáncon és Neszmélyen, hun kori (5. századi) temető Csongrádon. 1960-tól Salamon Ágnes vezetése alatt szisztematikus ásások kezdődtek, melyek célkitűzése Pannónia provincia s a szomszédos „barbaricum” területek késő római (4–6. századi) történetének, településtörténetének és anyagi kultúrájának jobb megértése volt. Az Arkán, Garadnán, Mözsön, Gibárton és Szilvásváradon végzett ásásokkal egyidejűleg megindult Holl Imre vezetése alatt a soproni középkori városfal és a kőszegi középkori vár régészeti kutatása.

3 Az 1959–60-ban, majd 1964–65-ben a Duna völgyének Komáromtól Visegrádig terjedő ártéri területére s az Ipoly Letkésig terjedő torkolatvidékére kiterjedő munka az újkőkortól (neolit) a középkorig minden régészeti korszak egy vagy több lelőhelyén zajlott. Bár egyes lelőhelyeken teljes feltárások is folytak, az akció eredményeinek településtörténeti és történeti-társadalomtörténeti összegzése nem történt meg, főként mivel a számos külső munkatárs bevonásával folytatott terepmunkák koordinálására s részleges elvégzésére a kutatócsoporton belül létrehozott Dunakanyari Részleg 1965 után feloszlott.

4 A hazai szakma a topográfiától a régészeti emléktanyag olyan rendszerezett közreadását várta el, mely szilárd alapokat nyújt komplex településtörténeti munkákhoz s melynek birtokában bármely korszakra nézve nehézségek nélkül kiválaszthatók lennének kérdésorientált régészeti feltárások helyszínei. Az MRT egyes kötetéhez szükséges anyaggyűjtést, terepbejárásokat és a kötetek megírását értelemszerűen más és más munkaközösségek végezték el, melyekben mindenkor részt vettek a kutatócsoport, majd a Régészeti Intézet munkatársai mellett az egyetemi intézeteknek és/vagy múzeumoknak az adott területtel foglalkozó munkatársai.

5 Míg a topográfia által a régészeti kutatásnak nyújtott segítség jellegére és mértékére az első kötetből még nem lehetett következtetni, a rendszerezett adatok és terepbejárások szembesíté-

Bár az első kötet megjelenésekor már nyilvánvaló volt, hogy az ország egész területének feldolgozása nem fejeződhet be egy-két évtizeden belül, ahogyan ezt a vállalkozás megindítói kezdetben hitték, az anyagi és személyi feltételek egyelőre adottnak látszottak két-három évenként egy-egy újabb kötet kiadására. A munkákat az MTA, az egyetemi tanszékek és a múzeumok is támogatták. A kor politikai kényszere egyetlen, korántsem lényegtelen ponton avatkozott az *MRT* munkálataiba: a szerkesztőbizottság ugyanis nem kapott engedélyt arra, hogy torzítatlan szintvonalas térképeket közölhessen, melyeken a magassági adatok fel vannak tüntetve. Mivel a térképészeti munka messze előtte járt az újabb és újabb kötetek sajtó alá rendezésének, a közölt térképek jellege, szerencsétlen módon, a korlátozások enyhülésével sem változott.

Noha az alapítást elrendelő iratban rögzített program a történelmi materializmus módszerével történő feldolgozásokat kívánt, a tudománypolitikai irányítás elvárásainak a kutatócsoport mindössze egyetlen ponton kísérelt meg eleget tenni: ez a szláv régészeti anyagként meghatározott emlékek kutatásának szorgalmazása és az 1963. évi Szláv Régészeti Szeminárium megrendezése volt. Az alapítók között ugyan voltak olyanok, akik önmagukat marxistának tartották, a régész ideológiai attitűdje és a magánember politikai meggyőződése között azonban náluk sem volt valódi átjárás. A nem marxista alkalmi frázishasználata kevésbé meglepő, mint az, hogy a marxisták meg sem kísérelték kidolgozni az általuk vizsgált régészeti korok és jelenségek összefüggő történelmi interpretációját. Ennek oka főként az lehetett, hogy mind a régészképzésben, mind a kutatási hagyományokban olyan módszertani konszenzusok érvényesültek, melyek nem tételeztek ideológiai állásfoglalást. Az ősrégészetben a kultúratörténelmi felfogás és a tipokronológiai módszer, a népvándorlás- és honfoglaláskor-kutatásban a László Gyula által megalkotott (az évtizedekkel később kidolgozott ethnoarcheológia előfutáraként felfogható) módszer dominált, mely magyar néprajzi párhuzamok segítségével értelmezett régészeti tárgyakat és jelenségeket, s melyben a temetők társadalomtörténelmi elemzése különös fontossággal bírt. A klasszikus és provinciális római régészetben ugyanúgy, mint a középkori régészetben a (lényegében pozitívista) történettudománnyal és az (egyetemes) művészettörténettel való szoros együttműködés érvényesült, még hozzá normatív szigorral. Különösen figyelemreméltó e szempontból Castiglione László munkássága, aki marxistaként az egyiptomi hellénisztikus és a római birodalmi művészetet társadalmi-gazdasági meghatározottságúnak tekintette ugyan, kutatásait

séből azonban már olyan eredmények születtek, mint az újkőkori Dunántúli Vonaldíszes Kultúra régebb és fiatalabb szakaszainak szétválasztása s új régészeti kultúracsoportok, a Bolerázi Csoport (Torma István) és a rézkori Balatoni Csoport azonosítása (Kalicz Nándor).

viszont azokra a stílustörténeti, ikonográfiai és vallástörténeti kérdésekre összpontosította, melyek az egykorú nyugati klasszika-archeológia figyelmének középpontjában állottak. A kutatócsoport megalakításakor leszögezett követelmény, mely szerint modern természettudományos vizsgálatok részét kell hogy képezzék a régészeti elemzésnek, szintén arra vall, hogy a világ régészetében zajló változásokat a hazai kutatók a Nyugattól való elzártságuk ellenére is figyelemmel kísérték. Ezekből azonban csak azok a módszertani (s nem ideológiai) fejlemények érdekelték őket, melyek hozzájárulhattak a hagyományos felfogásban folytatott munka tökéletesítéséhez.

Intézetté alakulás. Kutatások 1960–80 között

Ez az érdeklődés nyilvánult meg a kutatócsoport Elméleti és Módszertani Munkaközössége által 1962–63-ban szervezett előadásokban, különösen a Makkay János által a régészet új vizsgálati módszereiről és azok hazai alkalmazási lehetőségeiről készített vitaanyagban. Az ajánlott vizsgálati módszerek alkalmazását a munkatársak készséggel elfogadták, bevezetésük azonban súlyos nehézségekbe ütközött. (E módszerek: a régészeti jelenségek egykori környezetének – talaj, vízrajz, növényzet, állatvilág, időjárás – természettudományos elemzése; lelőhelyek légifényképezéssel, elektromos talajellenállás vagy mágneses erőtér mérése által történő felderítése; az ásatás során pollenanalízis céljából virágpor és egyéb minták gyűjtése a leletek és kontextusok korának meghatározásához, a radioaktív szénizotóp vizsgálata C_{14} -es módszerrel, színképelemzéssel, neutronaktivációval, termolumineszcencia vizsgálatával.) Az anyagi lehetőségek nem engedték meg sem a megfelelő műszeres és személyi apparátus létrehozását, sem a vizsgálatok megrendelését természettudományos laboratóriumoktól. Egyes vizsgálatokra Magyarországon semmiféle kapacitás nem létezett, s a régészeti célú légifényképezés 1990-ig tiltva volt. A Természettudományi Részleg munkájához azonban sikerült beszerezni a kerámiaelemzéshez és fizikai antropológiai vizsgálatokhoz szükséges elemi műszerállományt, közreműködtek Lengyel Imre úttörő paleodemográfiai vizsgálataiban, s igyekeztek normatívvá tenni azt, hogy a munkatársak ásatásaikon mintákat gyűjtsenek, melyek alkalmasak lehetnek széles körű természettudományos elemzésre. Ekkor azonban a hazai körülmények még túl szűkösek voltak ahhoz, hogy követni lehessen a nyugat-európai és az amerikai kutatásban ekkor kialakuló processzuális régészet (újrégészet) normáit, mely a régészeti jelenségeket mint társadalomtörténeti-kulturális *folyamatok* adatait vizsgálta, főként kvantitatív természettudományos módszerekkel, azokat általánosította, hipotézisekben és modellekben összegezte.

Az újrégészet követelménnyé tette a mennyiségi adatok alapján levont következtetések tesztelését, s a lelettipológia és időrend vizsgálata, valamint a kultúrák egymásra hatásának, a kultúrahordozó népeiségek migrációjának eleve feltételezése helyett előnyben részesítette az egyes kultúrákat alkotó alrendszerek – létfenntartás, technológia, társadalom, demográfia, ideológia, kereskedelem – önálló s önmagukban való elemzését. A magyar régészetben az ilyen folyamatrekonstrukciók helyett továbbra is a történet/történelem hagyományos felfogása érvényesült mind az őskori ásatások kérdésfelvetéseiben s feldolgoásaiban, ahol a régészeti kultúrák s különböző szintjeik egymáshoz való időrendi, kulturális és etnikai viszonyainak kérdései domináltak, mind pedig a későbbi korszakok emlékeire vonatkozó kutatásban, ahol a *történeti régészet* hagyományos vizsgálati módszerei teljesen adekvátnak tűntek.

1967-ben megtörtént az intézette való átalakulás.⁶ Nyomában az őskori, klasszikus ókori, római kori, népvándorlás kori, középkori és topográfiai részlegnek lényegesebb változtatás nélkül alakultak 1973-ban osztályokká. A Természettudományos Részlegből létrejött Interdiszciplináris Osztály struktúrája és feladatköre annyiban változott, hogy munkatársaihoz csatlakozott két paleozoológus, az akkor már nemzetközileg elismert Bökönyi Sándor és a fiatal Vörös István (akit 1978-ban Bartosiewicz László váltott föl), továbbá lehetőséget kapott arra, hogy szélesebb körű kapcsolatokat hozzon létre természettudományos kutatóhelyekkel és laboratóriumokkal. Bökönyi már az intézet munkatársaként publikálta alapvető munkáit a háziállatok domesztikációjáról Közép- és Kelet-Európában, valamint az utolsó vadlófajról. Az 1970-es évek hátralévő részében, széles körű nemzetközi tevékenysége mellett, nemcsak az intézet ásatásaiból előkerült állatsontanyagot határozta meg, hanem részt vett számos más ásatás interdiszciplináris feldolgozásában, s folytatta a Kárpát-medencei mezőgazdaság eredetére vonatkozó kutatásait.

Az 1960–70-es évek újkőkori ásatásai a magyarországi neolit időrendjének és kapcsolatainak tisztázásához szükséges adatanyag rendszeres bővítésére irányultak.⁷ Ezzel összhangban a feldolgozások az újkőkori kultúrák leírásával és keletkezésével foglalkoztak, és a kutatók bekapcsolódtak abba a nemzetközi vitába, mely a mezőgazdaság kialakulásának kérdései körül ekkor újra fellángolt. A központi kérdés a Kárpát-medence neolitikus kultúrái és déli szomszédaik kapcsolata volt, pontosabban az, hogy a mezőgazdaság ismerete honnan és milyen módon érkezett, milyen helyi változások készítették elő, és milyen társadalmi vál-

6 4/1967. sz. MTA-elnöki utasítás. (AK 1967/4. sz.)

7 Aszód, Ószentiván (Tiszasziget I, II, VIII), Hévízgyörök, Pári-Altacker, Dévaványa (Katonaföldek és Réhelyi-gát), Bicske-Galagonyás, Méhtelek és Medina.

tozásokat feltételezett és indított meg.⁸ A neolitikus Körös–Starčevo- és Alföldi Vonaldíszes Kultúra vizsgálata megerősíteni látszott a hagyományos nézetet, mely szerint a történeti folyamatokban a népmozgások, a kultúrák diffúziója főszerepet játszott volna. E képet érdekesen színezték vallástörténeti tanulmányok is. A nemzetközi neolitikuskutatóhoz jelentékenyen járultak hozzá Bökönyi Sándor eredményei az állatok házasításának központjait, módját és időrendjét illetően.⁹ 1978-ban kezdődtek Patek Erzsébet ásatásai Sopron-Burgstallnál egy sokat ígérő késő bronzkori és kora vaskori erődített telepen és annak temetőiben. Mind a neolitikus, mind a rézkori és bronzkori ásatások skálája bővült az MRT Békés megyei terepbejárásai során azonosított lelőhelyeken végzett szondázásokkal. A feldolgozások a kultúrák időrendjének és kapcsolatainak elemzése mellett előrelépést hoztak a rézkori és bronzkori kultúrák történetének társadalmi-gazdasági szempontú megközelítésében (B. Kutzián Ida, Kalicz Nándor, Torma István), a kelet-magyarországi kurgánsíros kultúra (Ecsedy István) vagy a kevésbé ismert dunántúli régió középső és késő rézkorának megismerésében; továbbá a késő rézkori Péceli–Badeni Kultúra Anatólia s a Dél-Balkán irányából történő népességbevándorlással való magyarozatában (Kalicz Nándor). A már említett sopron-burgstalli ásatások mellett a Hallstatt-korra vonatkozó kutatások folytak késő bronzkori–kora vaskori földszáncok területén (Bükkszentlászló-Nagysánc, Párducz Mihály), a neszmélyi kora vaskori telepen (Patek Erzsébet), majd egy további jelentős településen (Sopron-Krautacker, Jerem Erzsébet). A késő vaskori lakosság romanizálódásának vizsgálatához járult értékes adatokkal a szakályi kelta telep ásatása (Gabler Dénes). A feldolgozások előterében a vaskor emlékének rendszerezése (Patek Erzsébet) és a kora vaskorhoz kapcsolódó szkíta kultúra időrendjének, Kárpát-medencei megjelenésének, dél-oroszországi kapcsolatainak, etnikumának és társadalmi rétegződésének elemzése állt (Párducz Mihály).

A Pannónia és a szomszédos barbaricum területére vonatkozó kutatások három témakör köré csoportosultak. A Római Részleg majd Osztály munkatársai, Barkóczi László és Salamon Ágnes, majd a hozzájuk csatlakozó Gabler Dénes,

8 Az egyes területek és kultúrák közötti kapcsolatok felderítésében sok problémát okozott a C₁₄-es keltezés megbízhatatlansága: noha a radiokarbon-kelezések kalibrálása ebben az időszakban folyamatosan finomodott, kezdeti ellentmondásosságuk s egyes feltűnő anomáliák a kutatók egy részét szkeptikussá tették nemcsak az adott vizsgálati módszerrel, hanem szinte az újrégezet egészével szemben.

9 Hasonló módszertani felfogás és perspektívák jellemezték a rézkori és bronzkori lelőhelyeken (Dévaványán, Nagykanizsán, illetve Mezőcsát–Höröcsögösön, Szilvásvárad–Töröksáncnál, Bakonyszűcsben, Tokod-Leshegyen, Szakályban, Berettyóújfalú–Herpályon) folytatott ásatásokat.

Gáspár Dorottya és H. Vaday Andrea ásatási és feldolgozótevékenysége kiterjedt a római tartomány és a barbaricum politikai, társadalom- és gazdaságtörténete, a birodalom más tartományaival való kapcsolatai, határai és katonai védelme, anyagi kultúrája, intézménytörténete és kultuszélete kérdéseinek széles körű vizsgálatára. A római kori régészeti együttesek keletkezésében, a tartomány kereskedelmi kapcsolatainak feltárásában különösen fontos forrásanyaggá váltak Barkóczy László kutatásai nyomán az üveg- s Gabler Dénes munkásságának köszönhetően az importált terra sigillata edényleletek. Megindult a pannóniai római feliratok corpusának kiadása.¹⁰

Az 1960-as években a népvándorláskor-kutatás előterében avar kori települések ásatása (mint Tépe, Oros, Karos, Gergelyiugornya – Erdélyi István), a leletanyag rendszerezése s temetők feldolgozása állt. A magyar őstörténeti kutatások elsősorban a levédiai őshaza, a magyar–kazár és magyar–baskír kapcsolatok kérdéseivel foglalkoztak, míg a honfoglalás kor–korai Árpád-kor kutatásában a régészeti emlékanyagot az államalapítás politikai folyamatának forrásanyagaként elemezték (Bakay Kornél). Az 1970-es évek hangsúlyeltolódásokat hoztak az avar kor, a Kr. u. 9. század, a magyar őstörténet s honfoglalás kor, valamint az Árpád-kor kutatása terén több fiatal munkatárs, Bálint Csanád, Jankovich-Bésán Dénes, Kovács László, Miklós Zsuzsa és Szőke Béla Miklós csatlakozásával, akik szinte valamennyien részt vettek az *MRT* munkálataiban is. Az avar telepeken és temetőkben,¹¹ 8–9. századi településeken,¹² Árpád-kori településeken, temetőkben és földvárakban¹³ folytatott ásatások tudatosan településtörténeti kérdéseket vetettek föl, s az intézet kutatói – különösen a népvándorlás kor eleje és vége tekintetében – újraelemezték az anyagi kultúra különféle nagy emlékanyagcsoportjait lakosság- és településtörténeti továbbélések, a honfoglaló magyarság kapcsolatai, a 9. századi Pannónia politikai-kulturális helyzetének vizsgálata céljából. A következő évtizedekben is folytatódtak Bálint Csanád kutatásai, melyek az avarság és a honfoglaló magyarság kultúráját a sztyeppe univerzumba,

10 Ásatások folytak Győr (a római kori Arrabona) területén, az ács-vaspusztai római erődítményben, a szakályi (Réti-földek) késő kelta–császárkori telepen, illetve temetőben s a tiszaföldvári (téglagyár) szarmata telepen és temetőben. A tartomány utolsó évszázadának politikai és etnikai viszonyaira, a késő római korban letelepített barbár szövetségesek, a tartomány feladása utáni idők politikai, társadalmi és etnikai változásaira, a szarmata és hun kori kultúrára vonatkozó, sok tekintetben úttörő kutatások (Barkóczy László, Párducz Mihály, Salamon Ágnes) közül már említettük az észak-magyarországi ásatásokat.

11 Jánoshida-Tótkérpuszta, Eperjes; Pilismarót-Öreges-dűlő, Dömös, Kaposvár-Fészerlakpuszta.

12 Miklósfa-Mórichely, Hunya.

13 Zalakomár, Örménykút, Szabolcs; Dabas, Pusztaszentlászló; Váchartyán, Mende-Leányvár, Szada-Várdomb.

majd ennél is tágabb történeti összefüggések kereteibe illesztik, és Kovács László honfoglalás és Árpád-kori fegyvertörténettel és érmetannal foglalkozó munkái. Az előbbi kutatásai mind nagyobb mértékben vonják be a művészettörténeti összehasonlító stíluskritika eszközeit, az utóbbi pedig nemcsak tipokronológiai célkitűzésűek, hanem mind jobban elmélyednek a fegyver- és érmetörténet politika- és eszmetörténeti vonatkozásaiban is.

Gerevich László ásatása a dömösi prépostság területén a magyarországi román művészet kezdeteinek és közép-európai helyének, a királyi szálláshely és a prépostság kapcsolatának tisztázására irányult. A magyarországi gótika kutatásában fordulópontot jelentett a pilisszentkereszti ciszterci apátság egyedülálló faragványainak feltárása, és nagy visszhangot keltettek Gerevichnek a Villard de Honnecourt magyarországi tevékenységére vonatkozó feltevései is. Míg az ásatások legfőbb tanulságait, beillesztve a középkori Magyarország művészeti emlékeinek komplex vizsgálatába, Gerevich egy sor közleményben hamarosan felvázolta, a feltárt teljes építészeti, művészeti, tárgyi leletanyag feldolgozása, az épületegyüttesek történeti-gazdaságtörténeti feldolgozása már az utódokra maradt. Az intézet – Siklósi Gyula révén – bekapcsolódott a középkori Székesfehérvár várostörténetének kutatásába is. Különösen fontosnak ítélték Holl Imre várostörténeti tanulmányai, ásatása egy késő középkori faluban (Sümege-Sarvaly) s a középkori magyarországi anyagi kultúrára vonatkozó kutatásai. Az MRT munkálatainak eredményeképpen 1972-ig befejeződött és megjelent Veszprém megye teljes feldolgozása, majd 1979-ben Esztergom és a dorogi járás lelőhelyeinek topográfija.

Egyetemes ókori régészet, nemzetközi együttműködés, 1958–80

Castiglione László számára lehetetlen lett volna nyíltan az 1945 előtti magyar ókortudomány hagyományaira hivatkoznia akkor, amikor az egyetemes ókor kutatását is be kívánta illeszteni a tervezett régészeti intézet profiljába, ténylegesen mégis Alföldi Andrásnak és Kerényi Károlynak a negyvenes években vallott nézeteit képviselte. Figyelme középpontjában az egyiptomi és a görög-római kultúra kölcsönhatásának vizsgálata állott. Rendszerint egy-egy tárgy értelmezéséből kiinduló tanulmányai komoly előrelépéseket jelentettek a görög-római Egyiptom vallásának és művészettörténetének nemzetközi kutatásában, s ez különösen igaz a Szarapisz-kultuszra vonatkozó tanulmányaira és a római kori egyiptomi művészet társadalomtörténetét vizsgáló munkájára. A hazai régészeti kutatások és az egyetemes régészet közötti kapcsolat építését igyekezett elősegíteni, amikor hazai kutatástörténeti összefoglalók készítését

szorgalmazta. A magyarországi régészeti tevékenység egyetemes összefüggésekbe való integrálásának különösen alkalmas eszközét találta meg Castiglione, amikor 1969-ben átvette az *Acta Archaeologica* folyóirat szerkesztését s annak szerkezetét és irányát a következő másfél évtized folyamán alaposan átalakította. Az *Acta* recenziós rovatának anyaga érzékletesen mutatja a hazai kutatás perspektíváinak tágulását.

1964-ben Castiglione vezetésével az MTA régészeti expedíciót küldött Núbiába (Egyiptom),¹⁴ ahol az UNESCO égisze alatt akkor zajlott a régészet történetének legnagyobb mentőakciója, melyet az asszuáni gát építése tett szükségessé. A magyar expedíció Abu Szimbel közelében, Abdallah Nirqinél egy Kr. u. 5–12. századi városias települést s temetőjének egy részét tárta fel. Az ásatás publikációs munkálataiba bekapcsolódott Török László, a berlini Humboldt Egyetem Egyiptológiai Intézete hamarosan bevont Fritz Hintze Szudánban folytatott ásatásainak feldolgozásába. Az 1960–70-es évek a nubiológia – a Középső-Nílus-völgy története és régészete – kialakulásának periódusa volt. Az UNESCO-akció nyomán kibontakozó nemzetközi munkamegosztásba Török az ókori (Kr. e. 3–Kr. u. 6. sz.) Núbia intézménytörténetének, a görög-római világ s Núbia közötti kapcsolatok régészeti és szöveges forrásainak vizsgálatával kapcsolódott be. A núbiai ásatás azonban, sajnos, folytatás nélküli epizód maradt.

Ezt megelőzően, 1961 és 1964 között Mongólia területén Erdélyi István résztvételével négy régészeti expedíció kutatott, majd megkezdődtek a szovjet–magyar közös ásatások.¹⁵ Majakiban a kései avarkor kultúrájához s a magyarok 9. századi történetéhez kapcsolódó, a szaltovó-majaki kultúrának nevet adó kazár erődtámaszban és temetőiben folytak kutatások. A legjelentősebb magyarországi helyszín a keszthely-fenekpusztai késő római (4–5. sz.) erőd területe és a herpályi késő neolitikus–középső bronzkori tell-település volt. A lelőhelyek kiválasztásában nagy körültekintéssel jártak el, az ásatások eredményeinek feldolgozása és publikációja azonban elmaradt, ami különösen a fenékpusztai erőd esetében fájdalmas.

14 Barkóczi László és Salamon Ágnes intézeti munkatárs, Hajnóczy Gyula (BME Építészmérnöki Kara Építészettörténeti Tanszék), Kákosy László (ELTE Egyiptológiai Tanszék) és Varga Edith (Szépművészeti Múzeum) részvételével.

15 1961-ben Noin-ulában hiungnu (Kr. e. 1. sz.) kori kurgánsírokat, 1962-ben Kr. e. 10–5. századi temetkezéseket tártak fel az Orhon és Szelenga folyók között, 1963-ban a Hüinj folyó völgyében Kr. u. 7. századi köves kurgánt s hiungnu kori temető sírjait, 1964-ben pedig az utóbbi temető további sírjait. Hasonló támogatást élveztek a Régészeti Intézet és a Szovjet Tudományos Akadémia Régészeti Intézete által Majakiban (Voronyezsi terület, 1975, 1977), illetve Bajóton, Csolnokon (1975), Keszthely-Fenekpusztán (1976–77, 1978, 1979), Berettyó-újfalun-Herpályon és Szentpéterszeg-Körtvélyesen (1977, 1978) folytatott ásatások.

Külön fejezetet képeznek 1973-tól Bökönyi Sándor külföldi, főként közel-keleti és balkáni lelőhelyeken végzett paleozoológiai vizsgálatai, melyek az állattartás történetére, a mezőgazdaság kőkori kialakulására, központjaira és elterjedésére vonatkoztak, s jelentősen hozzájárultak az egyetemes újrégészet módszertani eszköztárának formálódásához.

Kutatások 1981–93 között

A kutatási témák szaporodását a kutatók specializálódása és a terepmunkára fordítható anyagiak folyamatos csökkenése magyarázza. Bár az 1970-es években az ásatások száma átmenetileg növekedett, különösen a népvándorlás kor és az Árpád-kor területén, de ez elsősorban a nagy mennyiségű topográfiai szondázó ásatásnak volt köszönhető, s az egyes ásatások még hosszú távon sem tűzhettek ki célul teljes település- vagy temetőfeltárásokat. Az évtized végére sürgetően jelentkezett az anyagi és szellemi erőik jobb összpontosításának igénye. A kivitelezéshez a mintát mind tematikai, mind módszertani szempontból az újrégészet gyakorlata szolgáltatta, s kézenfekvő volt, hogy a feladat végrehajtását a kutató szervezze meg, aki az újrégészet nagy teammunkáit és kiváltképp az azokban főszerepet játszó természettudományos vizsgálati módszereket a legközelebről ismerte. Ez a kutató az intézet 1981 elején, Gerevich László nyugalomba vonulásával kinevezett új igazgatója, Bökönyi Sándor (1926–94) volt. E személycserét követően az osztályokat egy-egy kutatási feladat végrehajtására alakult csapatok váltották fel. Az új igazgató az *emberközponitú régészet* művelését szorgalmazta, azaz az emberi közösségek életének folyamataira összpontosította figyelmét. Az 1980-as évek végén megkezdődött az Adattár anyagának számítógépes rögzítése, a *Számítástechnika alkalmazása a régészetben* cím alatt néhány évig tartó teammunka pedig a GIS térinformatikai térképrajzoló és digitalizáló rendszer intézeti bevezetésén fáradozott.

Az *MRT* munkálatainak folytatása mellett¹⁶ elsősorban a Békés megyei Endrőd környékén kiválasztott mikrorégió kutatására összpontosultak az erőik. Ahogy a mintaképül szolgáló közép-amerikai és mezopotámiai mikroregionális kutatások esetében is történt, a kutatást intenzív terepbejárások előzték meg, melyek az adott esetben egyúttal a Békés megyei topográfiai munkák részét is képezték. E mikroregionális program az *MRT* munkálataira is erőteljesen hatott, elméletileg éppúgy, mint gyakorlatilag. Az endrődi régió kora újkőkori és kései

16 1982 és 1993 között a négy kötetre tervezett Békés megyei topográfia s az ugyancsak négy kötetre tervezett Pest megyei topográfia két-két kötete látott napvilágot.

középkor közötti településtörténetének rekonstrukciójához számos helyen folytak ásások.¹⁷ Az eredmények településtörténeti összegzése még folyamatban van.

Mivel a mikroregionális kutatások túlmutatnak egy-egy adott régió határain, kezdettől fogva ajánlatosnak tűnt, hogy a délkelet-alföldi régióval párhuzamosan induljanak mikroregionális kutatások egy nyugat-magyarországi régióban is, ahol ugyanazokban az időhorizontokban eltérő környezeti, szocioökonómiai, etnikai, politikai, kulturális kontextusok léteztek. Bár csak többéves késéssel, egy *párhuzamos* mikrorégió munkálatai valóban megindulhattak Zala megyében, a Balatontól nyugatra fekvő hahóti medencében Redő Ferenc, majd Szőke Béla Miklós vezetésével s a Zala Megyei Múzeumok Igazgatóságával együttműködve.¹⁸ A dunántúli munkálatok módszertanát és hangsúlyait természetes módon befolyásolták az eltérő történeti adottságok, különösen ami a római, majd a Karoling-jelenléte s a zalai régióra vonatkozó középkori írásos forrásanyag gazdagságát illeti. Az 1986–93 között végzett ásások¹⁹ újszerű, részletes képet rajzoltak a Balatontól nyugatra elterülő régió etnikai, szocioökonómiai és kulturális határvidékjellegéről. Egy az újkőkortól a középkorig terjedő településtörténeti összefoglalás mellett tartalmazza a teljes Délnyugat-Dunántúl korai és középső rézkori, illetve korai bronzkori településtörténetének részletesebb vizsgálatát, az őskori kőeszközleletek, növényi maradványok és állatvilág elemzését, a Zalaszentbalázs-Szőlőhegyi-mező lelőhelyre vonatkozó radiokarbon-kelezéseket, valamint a Karoling-kori temetkezések teljes embertani vizsgálatát.

Az *Ökológiai és anthropogén kölcsönhatások régészeti-interdiszciplináris kutatása* című tervfeladat a korábbi Interdiszciplináris Osztály tevékenységét fogta össze, és régészeti leletek természettudományos kelezésével, fizikai embertani meg-

17 Endrőd-Öregszőlők 119. korai neolitikus lelőhely (Makkay János ásása), Gyoma 133. lelőhely szarmata települése (H. Vaday Andrea ásása). Ezeknek anyagát, a geofizikai és archeometriai terepmunkák s a fúrásos talajmintavételek módszertanának tárgyalásával együtt a békési mikrorégió-publikáció első két kötete közölte (Berecz Katalin, Makkay János, H. Vaday Andrea, Vicze Magdolna, Vida Tivadar és mások munkája).

18 A hahóti munkák előzménye az a kis-balatoni leletmentő akció volt, melyet az intézet – Bánffy Eszter, Bondár Mária, Kvassay Judit és Szőke Béla Miklós – a Zala megyei múzeumi szervezet munkatársaival együttműködve végzett.

19 Hahót, Zalaszentbalázs, Bánffy Eszter ásásai újkőkori és korai rézkori, Bondár Mária ásásai egy kora bronzkori és egy korai rézkori lelőhelyen; Alsórajk-Kastélydomb, római villa, Redő Ferenc ásása; Garabonc-Ófalu, Karoling-kori temető és település, Szőke Béla Miklós és Vándor László ásása; Alsórajk-Határi tábla, Karoling-kori temető, Szőke Béla Miklós ásása; Zalaszabar-Dezsősziget, Karoling-kori temető és település, Müller Róbert ásása; továbbá Kvassay Judit, Szőke Béla Miklós és Vándor László ásásai számos korai középkori és középkori településen és temetőben.

tározásokkal, növényi maradványok régészeti elemzésével, talajminták értékelésével foglalkozott. Mint a korábbiakban is, különös intenzitással folytak Bökönyi Sándor és Bartosiewicz László paleozoológiai vizsgálatai, melyek hazai és külföldi leletanyagokra egyaránt kiterjedtek.

Ősrégészeti kutatások elsősorban a két mikrorégió keretében folytak. Számos azoktól független, korábban megindult kutatás is eljutott azonban befejezéséhez az 1981–93 közötti időszakban, mint Makkay János munkája az utóbbi évek magyarországi újkőkorkutatásáról, melyben mód nyílt az alföldi topográfiai munkák településtörténeti értékelésére, vagy Patek Erzsébet nyugat-dunántúli vaskori telep- és temetőkutatásai, melyekhez a késő vaskori lakosság római kori továbbélésének vizsgálata kapcsolódott (Gabler Dénes). Az intézetben folyó újkőkor- és rézkorkutatást az 1980-as évek közepétől Zalai-Gaál István kutatásai gazdagítják, akinek munkáiban határozott társadalomrégészeti törekvések nyilvánulnak meg. Számos mű látott napvilágot a magyarországi újkőkor és rézkor időszakáról (Kalicz Nándor, Makkay János) és egy, Magyarország Hallstatt- és La Tène-korát feldolgozni szándékozó, azonban máig befejezetlenül maradt program előkészítéseként (Jerem Erzsébet).

Az *Anyagi kultúra és ideológia a Római Birodalomban és peremterületein* című program a korábbi Római Osztály munkatársainak Pannónia és a szomszédos barbár területek történetére vonatkozó kutatásait egyesítette egy monumentális itáliai villa kutatásával és az ókori Núbia mint a Mediterráneum különös *peremterületének* történetére és régészetére vonatkozó kutatásokkal. A magyarországi terepmunkák színtere Zalalövő (Redő Ferenc) mellett elsősorban az alföldi mikrorégió területe volt, ahol H. Vaday Andrea fontos szarmata telep-átást végzett; az itáliai kutatás a Róma közeli San Potito di Ovindoliban folyik 1983 óta (Gabler Dénes–Redő Ferenc). A Római Birodalomra s különösen a római Pannóniára vonatkozó történeti-társadalomtörténeti, életmódtörténeti kutatások fontos eszközeit rendszerező munkák folytatódtak további feliratcorpusok és személynévanyagok kiadásával (Barkóczi László; Mócsy András hagyatékát is kiadva Redő Ferenc), terra sigillaták elemzésével (Gabler Dénes), a Római Birodalom kőszobrászati anyagának elemzésével, a késő római társadalom-, vallás- és művészettörténet sajátos emlékéanyagának, a fém domborműdíszes ládikáknak feldolgozásával (Gáspár Dorottya) s a Pannónia szomszédságában élő szarmaták régészeti emlékéanyagának első átfogó rendszerezésével (H. Vaday Andrea). Barkóczi László összegezte a pannóniai üvegművességre vonatkozó kutatásait. A Núbiára vonatkozó munka (Török László) a politika- és intézménytörténeti szöveges és ikonográfiai források teljességre törekvő kritikai kiadásának előmunkálataival, a helyi és importált anyagi kultúra, Núbia és a külvilág viszonyának összefüggő elemzésével, mentalitás-

történeti kísérletekkel s egyes történeti korszakok monografikus feldolgozásával folytatódott.

A népvándorlás kor kutatói először a *Kora középkori életmódok – társadalom- és gazdaságtörténeti rekonstrukció* című téma vizsgálatára alkottak teamet, mely a dunántúli és az alföldi mikrorégió-kutatások népvándorlás kori vonatkozásaival foglalkozott. A később *Avarok, magyarok és szomszédai* cím alatt egyesülő team tagjainak energiáit egészen 1992-ig jelentős mértékben lekötötték *A magyar föld és népei korai történetének enciklopédiája* című program munkálatai. A tervek szerint a teljes magyar őstörténetet magában foglaló áttekintés helyett – az intézeten kívül álló okból – végül is 1994-ben a *Korai magyar történeti lexikon* jelent meg, amely a 9–14. századi emlékek kézikönyvszerű összefoglalása lett, benne számos intézeti munkatárs kutatási eredményeivel. Bálint Csanád ekkori kutatásai kereteit folyamatosan tágította annak érdekében, hogy az avar kort s kultúráját annak valódi történeti kontextusában, az eurázsiai sztyeppe népeivel, Iránnal, Bizánccal, Kínával és Európával való kapcsolataiban vizsgálva világítsa meg. Eredményeinek első nagyobb összegzése a sztyeppei népek 6–10. századi emlékszerkezetének átfogó elemzése. E munkát egy avar település publikációja, majd az Üc Tepe-i (Azerbajdzsán) síregyüttes elemzése köré épített szintézis követte. Az 1981–84 között a késő avar kori és honfoglalás kori magyar kerámia tipológiájának és időrendjének tisztázása érdekében az Örménykút 54. lelőhelyen folytatott ásatások feldolgozása folyamatban van. Mintegy 1600 sír feltárására került sor a budakalászi avar temetőben (Pásztor Adrienne–Vida Tivadar). A Karoling-kori Dunántúl története modern vizsgálatának feltételeit igyekezett megteremteni Szőke Béla Miklós a régészeti emlékszerkezet keletkezésének, eredetmeghatározásának és a környező kultúrákhoz fűződő kapcsolatainak revíziójával. A 9. századi Dunántúl etnikai és kulturális sokszínűségének újszerű képe először a dunántúli mikrorégió ásatásainak feldolgozásában rajzolódott ki.

Az intézeti honfoglalás kori és Árpád-kori kutatások hangsúlya anyagi okokból a terepmunkáról mindinkább a feldolgozásokra tolódott át. Kovács László kutatási programja egyrészt a 9–10. századi köznépi temetők régészeti anyagának szisztematikus feldolgozása, a *Honfoglalás és Árpád-kori leletkataszter* munkálataihoz illeszkedve; másrészt a honfoglalás kor és az Árpád-kori emlékszerkezet megértésében alapvető fontosságú érmetörténet és a régészet sajátos kérdésfelvetéseinek összekapcsolása. Egy sokat tárgyalt, de korábban csak kevésbé értett 10–14. századi leletcsoportról, az ún. cserépbográcsokról monográfiájában Takács Miklós kimutatta – miközben a leletek időrendjét is kidolgozta –, hogy szocioökonómiai kontextusa félnomád jellegű volt, s eltűnése életmódváltozással magyarázható. A középkori magyar történelem és településtörténet kutatásához különösen érdekes forrásanyagot tett hozzáférhetővé Benkő Elek keresztúr-

széki (Erdély) régészeti topográfiája és Miklós Zsuzsa földvárásatásai és kisvárfeldolgozásai. Folytatódtak Gerevich László, Holl Imre és Siklói Gyula város- és falutörténeti tanulmányai, miként az anyagi kultúra vizsgálata is (Benkő Elek, Holl Imre) újabb eredményeket hozott. Településtörténeti kutatások indultak a Kisalföldön az M1-es autópálya építésével kapcsolatos leletmentések alapján (Takács Miklós). Az 1980-as évek közepétől Kovács Gyöngyi személyében a Régészeti Intézet növekvő mértékben részt vállalt a török kor régészeti kutatásából. Feltétlenül említést érdemel Kovács László részvétele az ún. Petőfi-vitában, mellyel jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a közvélemény hiteles képet kapjon a régészet mint tudomány valós feladatairól, módszereiről és arról, hogy miként lehet azokkal visszaélni.

Kutatások 1993–99 között

Noha a sorozatos intézetátvilágítások során az értékelő bizottságok egyetértettek azzal, hogy a hazai régészetnek szüksége van egy főhivatású kutatóhelyre, az akadémiai konszolidációs program keretében az 1997. májusi közgyűlés az intézetet mégis felajánlotta a kultusztárcának; átvételére azonban fogadókészség hiánya miatt nem került sor.

Ilyen körülmények között az 1990-es évek első felében nem annyira minőségi verseny folyt az intézetben, mint inkább a minőség fenntartásáért való sokszor kétségbeesett küzdelem. Miközben a műhelyből nem lett elméleti intézet, munkája nem volt elméletektől független. Amíg őskorkutatásait, természetes módon, inkább az újrégészet interdiszciplinaritására való törekvése jellemzi, addig a történeti korok régészetének területén, ugyancsak érthetően, a történeti régészet pozitívizmusa hat rá (s ebben nem tér el az európai összképtől). A természettudományos interdiszciplinaritás ideális dimenzióiról, a környezetrégészeti és archaeometriai módszerekről nyújt képet Jerem Erzsébet 1995-ben megvédett kandidátusi értekezése; az intézet őskorkutatásaiban ugyanakkor növekvő hangsúllyal jelentkezik a kognitív (vagyis a vizsgált korok emberi közösségeinek környezetükhöz való gondolati kapcsolata rekonstrukciójára törekvő) régészet és a vallástörténet felfogása, illetve eszközei iránti érdeklődés is.

Bökönyi Sándor nyugalomba vonulásával 1994. január 1-jén Bálint Csanád lett az intézet igazgatója. A teamszerkezet és a kutatási témák fennmaradtak, a szervezet azonban átalakult: Tudományos Osztály, Topográfiai Osztály és Adattár, valamint Tudományos Szolgáltató Osztály jött létre. Az első kettő szervezetiileg magában foglalja a kutatói állomány zömét, míg a harmadik a technikai részlegeket irányítja. Az MTA konszolidációja révén ugyan javult az anyagi ellá-

tottság, ám a kutatási programokhoz igénybe kell venni a pályázatok révén megszerezhető forrásokat. A pályázati finanszírozás által megkövetelt rugalmas teamformálódások kedvező hatásúaknak bizonyultak kisebb témák esetében, a költségvetési finanszírozás gyengesége viszont kedvezőtlenül befolyásolta a nagyobb programok, mindenekelőtt az *MRT* eredményességét.²⁰ Az *MRT* és az intézeti Adattár adatbázisának digitalizálása tovább tart, mivel ez egyik sarkalatos pontja a külső intézményekkel való munkakapcsolatoknak. Az interdiszciplináris kutatások is szerény keretek között folynak: Mende Balázs a fizikai antropológiát, a fiatal kutatói ösztöndíjas, Berzsényi Brigitta pedig a paleobotanikát műveli.

Az *MRT* munkálatai mellett jelenleg négy témakörben folynak kutatások: a Kárpát-medence őskora; a Római Birodalom és peremterületei viszonya; avarok, magyarok és szomszédai; a magyar középkor régészete (beleértve a török kort is). Valamennyi téma esetében figyelemre méltó módszertani fejleményekkel járt az az anyagi kényszerből született döntés, mely szerint az intézet részt vesz az autópálya-építéseket megelőző leletmentő akciókban (az M3-as,²¹ majd az M1-es autópálya nyomvonalán²²).

Őskori feltárások folynak a grazi múzeummal együttműködve a dunántúli Kerka-völgyben végzett mikroregionális kutatás keretében: Szentgyörgyvölgy-Pityerdombon (Bánffy Eszter ásatása) először sikerült a Dunántúli Vonaldiszes Kultúra és a Starčevo Kultúra együttes jelenlétét kimutatni, Zalabaksán (Bondár Mária ásatása) a rézkori Balaton-Lasinja Kultúra épületét kutatják. A Pest megyei Gomba-Várhegyen bronzkori tell feltárása indult meg (Kulcsár Gabriella ásatása). Az intézeti őskorkutatás perspektívájának változását jelzi, hogy az utóbbi évek publikációinak középpontjában módszertani kérdések (Bökönyi Sándor, Jerem Erzsébet) és településtörténeti összefoglalások (Bondár Mária, Kulcsár Gabriella), valamint korábbi ásatások közlése (Kalicz Nándor, Zalai-Gaál István) mellett leginkább vallástörténeti jellegű kutatások (Bánffy Eszter, Bondár Mária, Jerem Erzsébet, Kalicz Nándor, Zalai-Gaál István) álltak. Az intézetben végzett régészeti növénytan munká (Gyulai Ferenc) is elsősorban őskori kutatásokhoz kapcsolódott.

20 Az utóbbi hat évben egy *MRT*-kötet jelent meg; a további kötetek előkészítéséhez folyó szisztematikus munka pedig jelentősen lelassult, mert az e munkákban együttműködő vidéki múzeumok is anyagi nehézségekkel küszködnek.

21 A Kompoltnál feltárt újkőkori, bronzkori szarmata és avar lelőhely H. Vaday Andrea, Bánffy Eszter és munkatársaik ásatása; Nyáregyháza pedig Jankovich-Bésán Dénes és H. Vaday Andrea ásatása.

22 Ménfőcsanak: Jerem Erzsébet, Némethy Gabriella, Szőnyi Eszter, Takács Miklós és H. Vaday Andrea ásatása.

Római kori lelőhelyeken Sárvár-Végh-malomnál (Gabler Dénes) és San Potito di Ovindoliban (Gabler Dénes és Redő Ferenc ásatása Olaszországban) folyik terepmunka. Kutatásokat végeznek a római határ (limes) kérdéskörében, a bennszülött lakosság romanizációjának, a romanizált települések fejlődésének témájában éppúgy, mint az anyagi kultúra, különösen a terra sigillata területén (Gabler Dénes és Horváth Friderika). További munka zajlik a római numizmatikában és névkutatásban (Redő Ferenc) s a szarmata barbaricum településtörténetében (H. Vaday Andrea). Néhány évig az intézet részt vett a pannóniai korai kereszténység régészeti emlékanyagának összegyűjtésében és interpretációjában is (Gáspár Dorottya). A Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteménye római üvegleleteinek (Barkóczi László), egyiptomi hellenisztikus terrakottaszobrainak és egyiptomi késő antik gyűjteményének (Török László) elemző katalógusai a múzeummal együttműködve, intézeti témakutatások keretében készültek el. Az 1980-as években látványosan felfutó Núbia-kutatásban az intézet továbbra is részt vesz.²³ Török ezekben az években korábbi kutatásait történeti-intézménytörténeti munkákban összegezte, feldolgozta és kiadta az ókori Núbia fővárosának századeleji brit feltárását, és megírta az ókori Núbia történetének és régészetének kézikönyvét.

Az autópálya-építésekkel kapcsolatos leletmentések mellett jelentős népvándorlás kori (Kehida, késő avar temető, Szőke Béla Miklós és Vándor László ásatása), Árpád-kori (Lébény-Billedomb, Takács Miklós ásatása) és középkori (Vác, Decs-Ete, Miklós Zsuzsa ásatásai; Bajcsa, Csókakő, Kovács Gyöngyi ásatásai Vándor Lászlóval, illetve Hatházi Gáborral) lelőhelyeken folynak terepmunkák. Bálint Csánád kutatásai e periódusban megoszlanak az avar történet és kultúra iránti, bizánci és európai kapcsolatainak vizsgálata és a nagyszentmiklósi kincs tervezett feldolgozása, továbbá a honfoglaló magyarság kulturális kontextusainak elemzése között. Az avar kor kutatására nagy hatást tett Üç Tepe-i (Azerbajdzsán) síregyüttes elemzése s egy 1995-ben erről publikált tanulmánygyűjtemény. Az avar kori kerámatipológia és -időrend megteremtésére irányul Vida Tivadar munkássága, de más lelettípusok kultúrtörténeti interpretációjával is foglalkozik. A Magyar Nemzeti Múzeummal együttműködve dolgozik az intézet az avar corpus (*Monumenta Avarorum Archaeologica*) kiadásán (Vida Tivadar), s az avar kor kutatásához hozzájárul közvetlen ásatási anyagok feldolgozásával is (Fancsalszky Gábor).

²³ A kutatás mindeddig nélkülözötte az ókori Núbia történetére vonatkozó egyiptomi hieroglifikus és démotikus, görög, latin, meroitikus és kopt írásos források egységes elvek szerinti kritikai kiadását, fordítását és kommentárját. E munkát, melynek elvégzése nélkül egy megbízható alapokra építkező szudáni „nemzeti” történetírás kialakulásáról sem lehet szó, 1992 és 1998 között egy Török László irányításával működő nemzetközi munkaközösség bepótolta.

A Zalavárott a Magyar Nemzeti Múzeummal közösen, Szőke Béla Miklós vezetésével folytatott ásatás a Karoling-kori Dunántúl legjelentősebb központjának, Pribina és Kocel székhelyének teljes feltárását célozza. Zalavár-Mosaburgban az intézet, hagyományaihoz híven, egy kulturális központ teljességre törekvő vizsgálatára vállalkozott. Az első évek eredményei máris lényegesen módosították a 9. századi Zalavár egyházi intézményeiről, a település monumentális épületeiről s településszerkezetéről alkotott képet. Zalavár egyszersmind a korai Árpád-kor története szempontjából is kulcsfontosságú lelőhely.

A Kárpát-medence honfoglalás és korai Árpád-kori sírleletei kataszterének elkészítése (Kovács László, Paszternák István, Takács Miklós) az utóbbi időszakban kibontakozó nagy intézeti vállalkozások egyike. Emellett az „Avarok, magyarok és szomszédaik” és a „Magyar középkor” teamek témakutatásai figyelemre méltó eredményeket hoztak honfoglalás kori temetők komplex régészeti-demográfiai elemzésében (Kovács László és Lengyel Imre), az Árpád-kori pénztörténet teljességre törekvő feldolgozásában (Kovács László), Árpád-kori és középkori településtörténet, anyagi kultúra és művészet vizsgálatában is (Benkő Elek, Holl Imre, Jankovich-Bésán Dénes, Kovács Gyöngyi, Kovács László, Miklós Zsuzsa, Siklósi Gyula, Takács Miklós, Vida Tivadar, Zatykó Csilla). Kovács László az MTA Őstörténeti Bizottsága által a honfoglalás 1100. évfordulója előtt rendezett tudományos előadásorozatok megjelentetésében szerkesztőként működött közre. Az intézet részt vesz az MTA Danubius kutatási programjában; ebben vállalt feladata a folyónak a régészeti és történeti korok településeire gyakorolt hatásának vizsgálata.

Gyűjtemények, kiadványok, kapcsolatok

Az Adattár gyűjtőköre s így használhatósága hamarosan túlnőtt az intézeti tervmunkák által adódó témakereteken, s országos jellegűvé vált.²⁴ Folyamatosan végez adatszolgáltatást a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma által készí-

24 A saját ásatások dokumentációja, a kutatásokhoz és publikációhoz készített grafikai és fényképes dokumentációk, kéziratok mellett az Adattár állítja össze a magyarországi régészeti lelőhelyekre és leletekre vonatkozó régészeti, művészettörténeti és történeti irodalom bibliográfiáját (jelenleg 30 ezer egység fölött), gyűjti a lelőhelyekre és leletekre vonatkozó adatokat (jelenleg 230 ezer körüli számú irodalmi katon), és elkészíti ezek lelőhelynév szerinti mutatózását (jelenleg 82 ezer fölötti helynévmutató egység). Ezeknek az anyagoknak számítógépre való rögzítése folyamatos. Az Adattár adatbázisa emellett 7 megye 18 múzeumának leltárkönyvéből 300 ezer fölötti régészeti leltre vonatkozó leltárkönyvi adatanyagot is tartalmaz.

tett országos régészeti lelőhely-adatbázishoz. Az *MRT* eddig megjelent kötetek anyaga is digitális adatbázisba kerül, beleértve a térképi adatokat is.

A könyvtár az alapítást követő években csak a Magyarországon akkor megjelenő régészeti (muzeológiai) folyóiratokat gyűjthette. A kutatómunka kielégítőbb feltételeinek megteremtése érdekében azonban feltétlenül szükségesnek mutatkozott egy kézikönyvtár kialakítása. 1984-ben Castiglione László könyvtárának egy részével, az 1990-es években Bökönyi Sándor, Makkay János és Gerevich László könyvtárával gyarapodott a mára 61 ezer darabos gyűjtemény.

A hazai múzeumokkal való kiegyensúlyozott kapcsolatokat az *MRT* munkálatai, az Adattár használhatósága is erősítette. A munkatársak tudományos elemző múzeumi és kiállítási katalógusok írásával, kiállítások rendezésével közvetlenül is részt vesznek a hazai múzeumok munkájában.

A szakmán belüli hatékony részvétel eszközei az intézményi kiadványsorozatok.²⁵ E kiadványok mellett, az MTA központi régészeti folyóirata, az *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* szerkesztését 1969-től intézeti kutató (1969–84 Castiglione László, 1984-től Gabler Dénes) végzi. Számos intézeti munkatárs tagja hazai és külföldi régészeti folyóiratok szerkesztő- és tanácsadó bizottságának.

Az intézet által rendezett tudományos konferenciák (19 nagyobb, zömében nemzetközi tanácskozás 1963 és 1998 között) mellett a munkatársak a hazai és nemzetközi konferenciák rendszeres résztvevői és előadói.

Az intézetnek a hazai tudományos életben vitt szerepét jelzi az egymást követő igazgatók akadémiai tagsága (Gerevich László, Bökönyi Sándor), illetve tanácskozó tagsága (Bálint Csanád) és kiterjedt bizottsági tagságaik, tudományos kitüntetések; a kutatók mindenkori bizottsági tagságai és kitüntetései, tiszteletbeli egyetemi tanári címei. A nemzetközi szintéren való szereplés legfontosabb jellemzője, hogy a munkatársak tudományos közleményeinek mintegy 60%-a idegen nyelven, 40%-a idegen nyelven és külföldön jelent meg. Egy külföldi akadémiai tagság (Török László) mellett számos munkatárs foglalt és foglal el elnökségi és bizottsági helyeket nemzetközi tudományos társaságokban, vagy tagja a hazai szakmai társulatok mellett nemzetközi tudományos társaságoknak.

25 *Régészeti tanulmányok* (3 köt. 1962–64 között, szerk. Gerevich László), *Studia Archaeologica* (11 kötet 1963 és 1991 között, szerk. Gerevich László), *Magyarország Régészeti Topográfiaja* (9 kötet 1966 és 1998 között); *Fontes Archaeologicae Hungaricae* (19 köt. 1973 és 1992 között, szerk. Holl Imre), *Varia Archaeologica Hungarica* (8 köt. 1986 és 1999 között, szerk. Bálint Csanád), *Mitteilungen des Archäologischen Instituts*, a 15. kötettől *Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae* címen (eddig 23 évf. és 3 *Beiheft*, szerk. Castiglione László–Salamon Ágnes: 1., Salamon Ágnes–Török László: 2–8/9., Barkóczi László: 10/11., Török László: 12/13–23. köt.; Vaday Andrea: 24. köt.; a 25. köt.-től Benkő Elek).

★

A 41 évnyi tevékenység áttekintése alapján megállapítható: hagyományai, tematikája és kutatói kapacitása révén az intézet képes eddigi helyének megőrzésére, eredményeinek az egyetemi oktatásban való közvetítésre, a régészeti emléanyag megmentésében, megőrzésében, a történeti köztudat formálásában való rangos közreműködésre.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KUTATÓINTÉZETEI

- Atommagkutató Intézet (*Kovách Ádám*)
Állatorvos-tudományi Kutatóintézet (*Mészáros János*)
Balatoni Limnológiai Kutatóintézet (*Heródek Sándor–Elekes Károly*)
Csillagászati Kutatóintézet (*Balázs Lajos*)
Filozófiai Intézet (*Horváth Pál*)
Földtudományi Kutatóközpont (*Marosi Sándor–Póka Teréz–Verő József*)
Irodalomtudományi Intézet (*Bodnár György*)
Jogtudományi Intézet (*Péteri Zoltán*)
Kémiai Kutatóközpont (*Vinkler Péter–Szépvölgyi János–Tétényi Pál*)
Kísérleti Orvostudományi Kutatóintézet (*Szabó Dezső*)
Közgazdaságtudományi Kutatóközpont (*Kovács János Mátyás–Koltay Jenő–
Ványai Judit*)
Központi Fizikai Kutatóintézet (*Bartha László–Gadó János–Gyulai József–
Janszky József–Jéki László–Lukács József–Szabó György–Tompá Kálmán–
Vértesy Gábor*)
Mezőgazdasági Kutatóintézet (*Veisz Ottó*)
Művészettörténeti Kutatóintézet (*Tímár Árpád*)
Néprajzi Kutatóintézet (*Flórián Márta–Paládi-Kovács Attila*)
Növényvédelmi Kutatóintézet (*Gáborjányi Richard*)
Nyelvtudományi Intézet (*Kiss Lajos*)
Ökológiai és Botanikai Kutatóintézet (*Borhidi Attila–Galántai Miklós*)
Politikai Tudományok Intézete (*Balogh István*)
Pszichológiai Kutatóintézet (*László János*)
Régészeti Intézet (*Török László*)
Regionális Kutatások Központja (*Horváth Gyula*)
Rényi Alfréd Matematikai Kutatóintézet (*Csirmaz Erzsébet*)
Számítástechnikai és Automatizálási Kutatóintézet
(*Strehó Mária–Szász Áron*)
Szegedi Biológiai Központ (*Chikán Ágnes*)
Szociológiai Kutatóintézet (*Tamás Pál–Tibori Tímea*)
Talajtani és Agrokémiai Kutatóintézet (*Várallyay György–Németh Tamás*)
Történettudományi Intézet (*Glatz Ferenc*)
Világ gazdasági Kutatóintézet (*Inotai András*)
Zenetudományi Intézet (*Tallián Tibor*)

A Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézet-hálózata félszáz esztendő.

Az egyetemi oktatástól független kutatóintézetek tömeges alapítása a 20. századi tudományfejlődés eredménye. A 20. századé, amikor a kutatás a napi életfeltételeink újratermelésében és javításában – mind a technikai, mind az egészségügyi, mind a kulturális életkörülményeink újratermelésében – nélkülözhetetlenné lett. Nélkülözhetetlen, így kifizetődik a függetlenített főállású kutatók tömeges alkalmazása és adott célokra szerveződött kutatóintézetek létrehozása.

A századelőn mind az Egyesült Államokban, mind Európában kialakulnak a nagy kutatóközpontok. Európában a legismertebbek: a Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft (1911) és a francia CNRS (1939) kutatóhálózata. Magyarországon 1920 után alapítják az első kutatóintézeteket állami erőből, sajátos módon a társadalom-, mindenekelőtt a történettudomány területén. Ezt a természettudományok területén csak gyenge kezdemények követik – elsősorban a magánszférában. Az állami alapítású „tudományos nagyüzem”-et, amely a kor kultuszminiszterének, gróf Klebelsberg Kunónak volt az álma, majd paradox módon a szovjet rendszer valósította meg 1949 után.

A Szovjetunió a fejlett nyugati társadalmak termelési, katonai előnyét – tanulva a németek példáján – a tudományos kutatás intenzitásának erősítésével kívánta behozni. E célra kiterjedt kutatóintézet-hálózatokat hozott létre. Hasonló megfontolások vezették a szovjet megszállás alá került közép-kelet-európai államok tudománypolitikáját 1949 után. Közöttük a magyar tudománypolitikát is: nagy költségráfordítással, a már meglévő kis műhelyekre, kis kutatói közösségekre alapítva hoznak létre intézeteket. Egy részükben a közvetlen állami-hatósági feladatok teljesítéséhez szükséges alkalmazott kutatásokat folytatnak miniszteriális felügyelet alatt, másik részük alapkutatói célokkal az Akadémia felügyelete alá kerül.

Az akadémiai intézethálózat létrehozásának ideológiai-politikai céljait már elmosta a történelem (1990). A politikai-gazdasági változások, mindenekelőtt a tulajdonviszonyok megváltozása, az állami közalkalmazottakat sújtó társadalmi válság pedig megrázta mind a természet-, mind a társadalomkutató intézeteket. A századelőn már felismert alapelv azonban érvényes maradt a politikai rendszer leváltása után is: az intenzíven működtetett tudományos nagyüzem a közösség termelési és kulturális erőfelfejtésének első számú segítője, modernizációs motorja lehet.

Így gondolkodott az Akadémia vezetése 1990 után, amikor a rendszerváltozás viharaiiban megőrizte kutatóhálózatát. És ez az alapelv vezette az 1997-ben megindított intézetkonszolidációs programot, amelynek célja: az intézethálózatot a nemzetgazdaság, a nemzeti érdekek szolgálatában tartani; a piacgazdaság körülményeihez igazítani; megállítani a szétesést; megállapítani az államilag garantált kutatói létszámot, rendbe hozni az alapellátást, majd rendezni a kutatói béreket, korszerűsíteni a műszerellátottságot. És közben közös erővel korszerűsíteni a tudományos menedzsmentet...

Ennek a folyamatnak egyik része az a törekvésünk, hogy az intézetek készítsék el a maguk „önéletrajzát”. Mutatkozzanak be a kutatói közösségeknek, az oktatói és a termelési szférának. És egyben – mint minden önéletrész közben teszi az ember – vessenek számot a maguk erejével, hiányosságaival, tennivalóival. Hogy magunk határozzuk meg, autonóm módon, korszerűsítéseink útjait, az új célok elérésének legeredményesebb módszereit.